

BUDA ÉS PEST 1602—1603-IKI OSTROMA.

(Két szöveggéppel és két melléklettel.)

— Első közlemény. —

Szomorú ténye történelmünknek, hogy a mióta Budavára s vele Pest (1541 augusztus 29-én) török kézre került,¹ majdnem hatvan esztendeig visszavivása érdekében jóformán semmit sem tett királyi házunk: a Habsburg-hatalom, vagy a mit tett is, oly rendszertelen és erőtlen kísérletezésnek mutatkozott, hogy sikertelenségük előrelátható volt.

Hazánk fővárosának eleste után általános örömet okozott s a magyarok részéről is tisztes áldozatot váltott ki a német birodalom 1542-iki magyarországi nagy hadi vállalata, mely szeptember végén kísérte meg Buda vivását, de csúfos kudarczczal végződött.² S mintha e kudarc emléke lidércnyomásként nehezedett volna a katonai körök lelkére, a XVI. század folyamán végig úgy tetszett, mint ha nem is bántaná őket Buda felmentése, ez az egész keresztyén világot érdeklő izgató feladat és világtörténeti jelentőségű hadi érdek. Igaz, hogy a mint a török magyarországi hódításában állandóan terjeszkedett, saját erőnket, de kivált a császári udvar hadi erejét évről-évre hazánk más-más vidékén kötötte le, hanem azért egyszer: az 1566-iki hadjárat alkalmával, midőn a Győrnél táborozó nagy sereg tétle-

¹ Okleveles és kútfői források alapján bőven ismertetem 1901-ben megjelent «Izabella királyné» cz. munkám *Buda ostroma, eleste* felirató negyedik fejezetében, a 121—195. lapokon.

² Előzményeivel együtt Károlyi Árpád ismertette a *Századok* 1880. évi folyamában, hol a Buda és Pest alatti hadi eseményeket a 633—637. lapokon tárgyalta.

nül nézte Szigetvár elestét, lett volna reá mód és reménység Buda visszafoglalására. Ennek s utána még sok jó alkalomnak és évnek elmulasztásával 1598 őszén Mátyás főherceg — Magyarország kormányzója és katonai főhadparancsnok — kísérelte meg Buda ostromát, melyet egyhónapi táborozás után november 2-ikán abban kellett hagynia, holott már a vizivárost és a gellérthegyi erődöt is elfoglalta.¹ Tavaszra kelve hasonló kimenetelű volt Pálffy Miklós, Schwarzenberg Adolf és Nádasdy Ferencz vállalkozása, amennyiben április 16-ikán Esztergomból indulva 8000 főnyi seregükkel éjjelre Buda alá jutottak, de kardcsapás nélkül vonultak el ismét alóla. Félesztendő mulva (augusztus elején) Schwarzenberg megint lejött és 17-én a pesti erőd egyik kapuját kísérelte meg petárdával betörni, miként az elmúlt évben Győr bevételkor, de újra eredménytelenül.²

E kísérletekre most a hadvezetőséget a szentszék támogatása is sarkalta és kötelezte, mely a török elleni küzdelem folytatására 1595 óta nemcsak pénzsegély-, de seregküldésben is nyilvánult, még pedig oly áldozatkészséggel, melyből még Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek is jutott, sikeresen megkezdett hadjárata költségeire.³ A hosszan tartó háború azonban nagy csapást mért a szentszékre, mert az 1600 őszén török kézre került Kanizsa sikertelen ostromában a következő év végén a pápai hadak jórésze, sok kiváló olasz tiszttel (s köztük VIII. Kelemen pápa unokaöccsével) együtt elpusztult s így támogatása teljesen kárbavesztett.⁴ Ebből okulva, a pápa sereget többé nem akart küldeni, de készséggel segélyezte Rudolf császárt továbbra is a

¹ Gróf Illésházy István nádor följegyzései (Pest, 1863.) 62. l. és Ortelius Jeromos *Chronológiája* (Nürnberg, 1604.) 425. l. — Bő forrása a török elleni harcoknak Khevenhiller Ferencz Kristóf «*Annales Ferdinandeï*» cz. műve is, csakhogy a mit tárgyunkról az V. k. (Lipese, 1722.) 2518—2534. lapján közöl, szóról-szóra Ortelius munkájából van kiírva!

² Ortelius id. krónikája 444. l.

³ Aktáit lásd Veress Endre «Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből» (1592—1600) cz. munkájában, mely 1909-ben a *Monumenta Vaticana Hungariæ* cz. vállalat II. része 3-ik köteteként jelent meg.

⁴ Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székekkel III. k. (Budapest, 1903.) 258. l.

keresztység érdekeit is szolgáló nagy küzdelmében. Ám a szerzett szomorú tapasztalatok után a pénz-segélynyújtásban is óvatosabb lett s a bekövetkezett 1602-ik évben nem kívánt addig semmit sem adni, míg a hadjárat meg nem indul és segélyét tényleg a háború folytatására és nem egyéb célokra fordítják. Ezt a kikötést és óvatosságot az a körülmény tette indokolttá, hogy az udvari fény és pompa oly összegeket nyelt el, melyeknek kis részével is sok zsoldnélkül szűkölködő ezredet és éhező katonát lehetett volna kielégíteni. Hiszen felháborító volt, hogy a mindig pénzzavarokkal küzdő bécsi udvari kamarának csupán a főherceg és kíséretének táborba, mondjuk a közeli Győr alá szállítása, 25,000 forintba került minden egyes alkalommal!¹

A prágai császári udvarban működő pápai nunczius, Arcangelo *Spinelli* érsek, a miniszterek ösztökélésére 1602 eleje óta többször is sürgette a szentszékét ígérete beváltására, de eredmény nélkül. A mint azonban híre ment Rómába az év legnevezetesebb eseményének, Székesfejérvár ostromának, melyhez az albán származású Haszán pasa nagyvezér augusztus közepén fogott, a pápa rögtön maga elé hívatta Giacomo *Serra* kamarai klerikust, (ki az elmúlt esztendőben is főhadbiztosként szerepelt a kanizsai sikertelen vállalatban), és utasítá, hogy sürgősen induljon a hadjárat színterére: Magyarországba. Alig három napi készülődés után, szeptember 12-én kelt útra, azzal a megbízatással, hogy ő Szentsége 100,000 forintot ajánl fel a császárnak hadi célokra.² Ezt a pénzt a hadbiztosnak a szentszék utalványozására egy Bécsben élő olasz bankártól kellett felvennie, hogy belátása szerinti részletekben bocsássa a hadvezetőség rendelkezésére.³

Serra a gyorsabb szárazföldi úton haladva, egy hét múlva Bolognában értesült Székesfejérvár (augusztus 29-én bekövetke-

¹ Egykorú, 1602-iki hivatalos kimutatás nyomán, a *Történelmi Tár* 1894. évf. 564. l.

² Római, 1602 szeptember 14-iki följegyzés, a római vatikáni könyvtár kézírattára *Urbinate* 1070. kötetében.

³ Serra elszámolása nyomán, a római vatikáni Borghese-levéltár I. 60. kötete 33. l.

zett) elestéről¹ s ezért postakocsira ülve egyenesen Bécsnek tartott — nem Grácnak, miként eredetileg tervezte, — hogy hamarabb célhoz jusson. Hat napot kocsizott Innsbruckig, hol Miksa főherczeggel értekezett s további négy nap alatt október elsején jutott Bécsbe. Nagy elfoglaltsága miatt Mátyás főherczeg azonban csak 5-én fogadhatta kihallgatáson, kijelentvén neki, hogy maga is lemegy a táborba, hogy személyesen vezesse a hadjáratot, a mire 30 ezer főnyi serege áll készen Győr alatt. De jellemző a viszonyokra, hogy Serra ezt a számot *nem fogadta el valónak*, s a császáriak erejét legfeljebb 25 ezer főnyinek tartotta; a főherczegnek ama kijelentését pedig, hogy maga is táborba száll, *senki sem hitte és vette komolyan* a bécsi udvarban.² Ámde ezúttal igaz volt s mindenkit meglepett vele, midőn még aznap útrakelt és a bécsi udvari haditanács öt tagjával Győrbe érve, szemlét tartott a táborban és abban a föltevésben, hogy a nagyvezér seregével visszafordul, elhatározták Buda ostromát.³

Ennek megkezdése azonban sok nehézségbe ütközött s ezek közt talán a legfontosabb: a vezérek és főtisztek közti egyenetlenség volt. Így Mátyás főherczeg épp most békíté ki a tábor fejét, a magyarországi hadak tavaszkor kinevezett főhadvezérét, gróf *Rusworm* Hermann Kristóf marsallt egyik főtisztjével, *Kolonich* Siegfried ezredessel, — a ki neki egyáltalában nem akart engedelmeskedni, — míg a mellőztetése miatt duzzogó Ferrante *Gonzaga* mantuai herczeg szerencsére nemsokára otthagytá a tábort s visszaindult hazájába.⁴ De mi jót ígért egy olyan had, melynek fejét maga a főherczeg gyűlölte s a kire —

¹ Történetét Gömörý Gusztáv írta meg a *Hadtörténelmi Közlemények* 1892. évf. 623—635. l.

² Serra pápai hadbiztos nyilatkozatai és eredeti jelentései nyomán; a római vatikáni Borghese-levéltár III. 69. a. kötetében.

³ Ortelius krónikája 558. l. Téves azonban az az adata, hogy a főherczeg 4-én indult el Bécsből, mert Serra jelentéséből tudjuk, hogy 5-én tárgyalt vele s azért írjuk és gondoljuk, hogy még aznap délután indult útnak, mert különben is csak 7-én ért a táborba, melyet másnap szemlét meg.

⁴ Stauffer Albert: Hermann Christoph Graf von Rusworm kaiserlicher Feldmarschall in den Türkenkämpfen unter Rudolf II. (München, 1884.) 102. l.

régi hagyományok folytán — oly megszorítást kényszerített, hogy ha már más híján reá is ruházta a főhadparancsnokságot, megtiltá neki, hogy csatát nyújtson ¹ a bécsi udvari haditanács engedélye nélkül. Hogy ez mily visszás helyzetbe juttatta a harcra kész marsallt s mennyire megbénítá erejét, nyilvánvaló dolog. Ám mikor megjelenté gyorsfutáraival az előre látható eseményt, hogy a török immár Pest alá jött s hogy 3000 lovast és 500 magyar huszárt meg kozákokat küldött kém szemlére elibe,² akkor a (még szeptember 9-ikén visszaindult) főherczeg hamarosan talpra állított néhány ezredet és összeszedett annyi löszert, a mennyit hirtelenében lehetett, hogy segítségére küldje. A dunai hajóhadat is meg kellett erősítenie s midőn 26-ikán gróf Gilbert *Santhillier* kapitány két gályával, egy fregattal meg tiz sajkával lefelé indult, Győr alatt másik 16 sajka csatlakozott hozzá. Ekkor már Rusworm (20-ika óta) Esztergomban tartózkodott, hol hadait megmustrálta, zsoldot osztott s a várat jól elsánczolván, megerősíté őrségét és úgy ment tovább ³ — szerencsét próbálni. Elindulására — miként bevallotta — még nem volt ugyan engedélye, de erősen hitte, hogy ha Budát nem is vehetné be, legalább feltartja a törököt abban, hogy Erdélybe jusson s kiragadjá azt a tartományt a császár hatalmából.⁴ Mert a nagyvezérnek, a ki ekkoriban már a pesti mezőn táborozott, hová Székesfejérvár bevétele után (szeptember közepén) jött seregével, tényleg az volt a szándéka és megbízatása, hogy Erdélybe menjen a *Basta* György altábornagy által szorongatott Székely Mózes megsegítésére. Erről Kadizade Ali pasa, Buda új parancsnoka ⁵ s a nyolczvan esztendő

¹ Egykorú tudósítás alapján, ugyanott 103. l.

² Rusworm levele Mátyás főherczeghez 1602 szeptember 12-ről; az *Österreichische Militärische Zeitschrift* 1869-iki X. évf. 4. k. 183. l.

³ Ortelius krónikája 559. lapján, hol azonban a hajóhad parancsnokát hibásan írja így: Santalier.

⁴ Rusworm 1602 október 29-iki jelentése Miksa bajor herczeghez, a budai táborból; Stauffer id. m. 241. l.

⁵ Gévay Antal «A budai pasák» cz. műve (Bécs, 1841.) 22. l. szerint csak július végén nevezték ki; Hammer József «Geschichte des osmanischen Reiches» cz. m. IV. k. (Pest, 1829.) 323. lapján Kasisade-nek nevezi.

budai bíró, Habil effendi minden áron igyekezett lebeszélni a nagyvezért, miután a török őrszemek hírért hozták a császáriak támadó szándékának, sőt éjjelenként még az ágyúzás is áthalatszott a győri táborból. A nyakas nagyvezér azonban mindezt csak megfélemlítésnek tartotta s azért sátrait felszedve, négy nap alatt Szolnokra ment és átkelven a Tiszán, Szarvason ütött tábort. Itt érték aztán a budai törökök futarai, könyörögve, hogy térjen vissza, mert a keresztyének már a vár alatt vannak, a mi persze, visszatéríté erdélyi útjából.¹

A hír természetesen igaz volt, mert Rusworm szeptember 29-ikén Esztergom alatt felkerekedett hadával és lassan, rejtett úton s titkos szándékkal haladva nyomult előre, mert a katonákat a hadvezetőség azzal ámította, hogy Székesfejérvár felmentésére igyekeznek, míg a tüzérség és a lőszer a Dunán úszott lefelé.² Ebben a hitben ért a 22—24 ezer főnyi sereg³ október 2-ikán hajnali 4 órakor a szentendrei sziget irányába, melynek felső végén Rusworm hajóhidat vert a Duna mindkét ágán át.⁴ Tábort is itt ütöttek, Szent Endrétől keletre, az óbudai romoktól hosszan elnyúlva, majdnem a Margit-szigetig,⁵ két olasz mér-földnyire Budához; míg a híd Pest felőli része védelmére egy hármassal erősítést csináltak.⁶ Ám az előőrs, egy szakasz magyar

¹ Hammer id. m. 323. l. nyomán.

² A budai keresztyén táborból való 1602 október 3-iki névtelen olasz jelentés alapján, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében.

³ Olasz jelentésünk 22,000 embert, egy másik 24,000-et említ, Illés-házy nádor pedig (*Följegyzései* 110. l.) azt mondja, hogy: az római császár hada meggyőlekezvén, német és magyar húszezer ember táján vala.

⁴ Ezt csupán Istvánfi Miklós említi «Historia regni Hungariæ» cz. műve bécsi 1758-iki ívrétű kiadása 484. lapján, mondván, hogy Buda felé jöve Rusworm «in locis insulæ Sancti Andreae, inter Pestum et Vacium sitæ geminum pontem, qualem priori obsidione a Svarcenburgo factum fuisse diximus, construxit», a mi azért becses följegyzés, mivel a táborban fölvelt eredeti rajzaink közül kettőn tisztán látszik a kettős hajóhid. — A hidépítésről Rusworm is ír ekként: ich hab eine Brucken von unserm Lager aufs Feindts Land gebaut, dass ich zu iterzeit bei ihn sein . . . können; Stauffer id. m. 241. l.

⁵ Ez II. sz. mellékletünkön igen jól látszik.

⁶ Mellékelt I. és II. rajzunk alapján.

lovasság egész a budai külváros alá merészkedett, puskalövésnyire és valami 40 főnyi török lovasra bukkant, kik ugyan lövéssel fogadták, de bajt nem okoztak benne.¹ Látván azonban a törökök, hogy a keresztyének csapatjai miként sokasodnak, hirtelen a városba húzódtak. Mire beesteledett, a felső viziváros² irányában a bárkák és sajkák is megérkeztek s a rajtuk lévő 30 ágyúból csakhamar olyan ostromot intéztek a várfalak ellen, a Bécsi- és Vizikapu felől,³ hogy rögtön rés esett rajtuk. Ekkor Rusworm marsall rendelkezése a bárkák őrsége — 300 vallon muskétás — partra szállott⁴ és gróf *Sulz* Károly Lajos meg *Tilly* János ezredes és *Ciancherotti* István olasz főtiszt megrohánván a falakat, bejutottak a derékig érő vizárkon⁵ át a városba⁶ s az ott talált 700 török közül mintegy kétszázat hánytak kardélre, míg a többi hanyatt-homlok menekült előlük a várba. A mieink egész a várkapukig követték őket s akkora volt a futamodók félelme, hogy ha a császáriaknak egy petárdájuk lett volna kéznél, talán a várba is bejuthattak volna; legalább úgy hitték! Kezdetnek azonban mindenestre ez a siker is biztató volt, kivált, hogy a keresztyén csapatok mindössze hat embert vesztek s a sebesültek száma is

¹ Fenti olasz jelentésünk 150 főnyi törökről szól, de Stefano *Ciancherotti* a budai táborból írt (és *Aldobrandini* Péterhez intézett) 1602 október 2-iki levelében már csak 40 lovaszt említ s így ezt tartjuk elfogadhatóbb adatnak; eredetije a római vatikáni *Borghese-levéltár* III. 100. C. 2. kötetében.

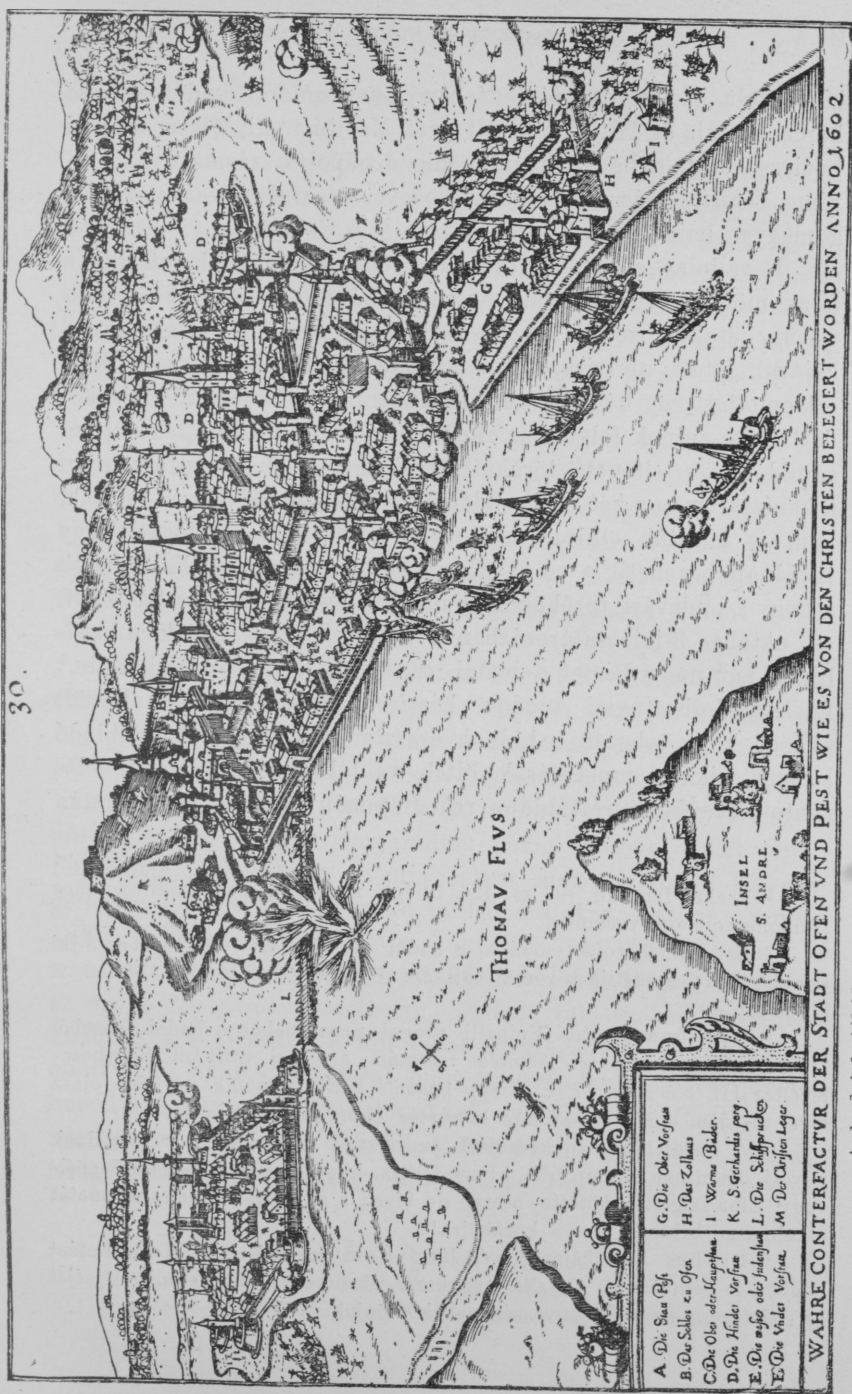
² *Ortelius* ezt (id. m. 561. l.) *Juden- oder Wasserstadtnak* nevezi. Felsőnek mondjuk, mivel a híd melletti *alsó vizivárost* a törökök végig megtartották; I. mellékletünk nyomán.

³ Ezt török források nyomán *Hammerböl* tudjuk; id. m. 523. l.

⁴ A *Mátyás főherczeg* vezérkara által vezetett *hivatalos hadi napló* alapján írt «Die Feldzüge von 1601 und 1602 der kaiserlichen Armeen gegen die Türken» cz. közlemény adata; az *Österreichische Militärische Zeitschrift* II. k. (Bécs, 1820.) 187. l.

⁵ Ezt *Ciancherotti* említi a budai táborból írt 1602 október 3-iki levelében; a római vatikáni *Borghese-levéltár* III. 100. C. 2. kötetében.

⁶ *Istváni* ezt az első támadást (id. m. 484. l.) szeptember 29-ikére teszi, a mi tévedés, mert ekkor még a keresztyének serege nem is ért Buda alá.

A Die Stadt Pest	G Die Ober Verfassung
B Die Schloss von Ofen	H Das Zellhaus
C Die Ober der Keyserlichen	I Wörner Bäder
D Die Nieder Verfassung	K S Gerhards parg
E Die magyar ober Schlüssel	L Die Schiffen
F Die Nieder Verfassung	M Die Osman Lager

WAHRE CONTERFACTVR DER STADT OFEN VND PEST WIE ES VON DEN CHRISTEN BELEGERT WORDEN ANNO 1602

A budai hajóhid elrontása a magyar hajdúk által. (Ortelius egykorú rézmetszetéről.)

kicsi volt. A merész támadásban Ruswormon kívül a niversi herceg, Sulz és Tilly, de kivált gróf Martinenghi Miksa tűnt ki hősiességével, a hadak közül pedig a nápolyi származású Geronimo *Dentici* császári haditanácsos vezetése alatti vallonok meg a magyar hajdúk viselkedtek bátran.¹

E vállalat eredménye az lett, hogy a mieink bejutottak a falak mögé és elszáncolták magukat. Fáradt csapatjai közt Rusworm büszkén vonult végig, mert hisz egyetlen éjszaka munkájával jutott annyira, mint azok, a kik Budát négy év előtt ostromolták, egy hét alatt. Ez aztán embereivel együtt elbizakodottá tette, minek folytán az ellenség erejét nem becsülték nagyra s midőn egy elfogott töröktől arról értesültek, hogy a várbán a kanizsai meg a két székesfejérvári basa alatt ötezeren vannak, nem is akarták elhinni, sőt meg voltak róla győződve, hogy rövidnap bevehetik a várat. Ezért Pest ostromát is elhatározták s hogy a budavári törökök meg ne segíthessék pesti testvéreiket, az október 3-iki csatározásban a hajdúk² elszakították a hajóhidat is,³ mely Pestet a budai *alsó vízivárossal* összekötötte.⁴ Ez egy lotharingiai módon készített gyújtó-hajóval sikerült akként, hogy sebesen a hídnak eresztették s a nyomában haladó kilencz sajkáról muskétások ölték, vágták a híd védelmére előrontott s a ketté vált hídon rekedt pogányokat.⁵ Másnap aztán

¹ Ezeket Istvánfi (id. m. 486. l.) így nevezi: Liberi pedites, quos Haidones quoque vocamus.

² Ezt Ciancherotti emeli ki a budai táborból írt 1602 október 8-iki jelentésében; eredetije a római vatikáni Borghese-levéltár III. 100. C. 2. kötetében.

³ Geronimo *Dentici* Spinelli prágai nunciushoz a budai táborból 1602 október 3-ikán írt jelentése nyomán, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 85. d. k. 47. l. és egy hasonló keltű második névtelen olasz levél alapján, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében.

⁴ A budai táborban készült I. sz. rajzunk magyarázata *régi* hídnak nevezi. Hammer (id. m. 523. l.) azt állítja, hogy ez a híd Pestet a Csepel-vagy Liba-szigettel kötötte össze, de téved s az 1603-iki ostrom adatát alkalmazza hibásan erre a korábbira!

⁵ Ortelius krónikája 562. és Istvánfi id. m. 484. l. — A hidrontást képben is bemutatjuk Ortelius egykorú rézmetszetéről, melynek kliséjét az Athenæum-nyomda szíveségének köszönjük.

a Gellérthegy oldalán hat ágyut állítottak föl s azokból lödöztek Budára és Pestre.¹

Pest ostromát a főhadvezér október 4-ike éjjelére tűzte ki, de aztán arra határozta magát, hogy nem ágyúzással, hanem létrákon foglaltatja el, a mi másnap (az 5-ikéről 6-ikára menő) éjjel sikerült is. Rusworm marsall Sulz és Schönberg ezredesek kíséretében ugyanis sajkán Pest alá húzódott s a vizről lövette, hogy vele a töröknek dolgot adjon, míg *Thum* Henrik Mátyás gróf lovasságát átszállítva a pesti oldalra, a város falaitól 200 lépésnyire állott fel, hogy a netán kirohanó törököket feltartóztathassa, míg az első vonalban állottak a hajdúk száz lajtörjával, melyeknek hossza 20 láb volt.² Éjjél után egy órakor aztán az esztergomi őrségből kiválogatott magyarok s utánok a németek gyorsan felkúsztak a falakra, de már onnan a városba ereszkedniök nehezebben ment, mivel a falakról lefelé meredeken haladt a földhányás és nagy ügyességet kívánt a leereszkedés.

A pesti várfalon és tornyokban alig 1000—1500 főnyi török őrség³ fogadta a bátor támadókat: lanyhán, csendes megadással, úgy, hogy mindössze ötven embert vesztek, köztük a lekaszabolt hűtlen francziákat, míg a keresztyének ennél is kevesebbet. Végveszélyüket érezve a törökök (a mieinktől üldöztetve) kiszöködtek a kapukon, a benmaradtak pedig gyermekeikkel templomaikban, kőházakban és pinczékben, meg a vízfelöli két rondellában húzódtak meg, várva utolsó órájukat. Két nap mulva, 7-ikén délben azonban, látva, hogy Sulz gróf ágyúkat hord be s azokkal szándékozik őket menedékhelyeikből kiűzni, a törökök az egyik bástyáról beszélgetve, Budára való szabad elvonulást kívántak a marsalltól, a mit előbb megtagadott, de aztán megadott nekik azzal a kikötéssel, hogy fegyvertelenül egy templomba húzódva holmijukat a katonáknak engedjék és Budára érve igyekezzenek védőit a vár feladására bírni. Így jutott Nádasdy felügyelete mellett mintegy 400 férfi és 150 asszony meg gyer-

¹ A hivatalos hadinapló szerint, id. h. 187. l.

² Ezt Ciancherotti említi fenti jelentésében.

³ Az őrséget 1500 főnyinek Rusworm mondja; Stauffer id. m. 241. l.

mek¹ a túlsó partra, míg több mint 500 másik — nyilván jó katona — elfoglalván két jól felszerelt bárkát, a győzők szemeláttára menekült át a budai oldalra, a nélkül, hogy feltartóztathatták volna őket; Ruswormnak különben is az lévén czélja ez emberies és szokásos eljárással, hogy Pestet mielőbb kiürítse és átvehesse.

Gazdag zsákmány, tömérdek fegyver és szőnyeg s közel ezer ló² lett e diadal eredménye, melyből 12 török zászlót és két nagy kopját 8-ikán vittek a marsall sátrába, a ki másnap magyar őrséget vetett a városba, főkapitányává Eörsy Pétert, a magyar hajdúk vitéz hadnagyát nevezvén ki. Ez nagy tisztesség volt, mivel Pest erősségét Pozsonyénál kétszer nagyobbnak itélték az olaszok.³

Pest bevételének Bécsbe jutott híre nagy örömmel tölté el Mátyás főherceget, a ki (annyi hiába elhangzott hívás után) 9-ike délutánján — udvartartása nagyszámú népével⁴ — leindult a táborba, míg Serra pápai hadbiztos maga 13-ikán reggel követte, nehogy ellanyhuljon az ostromlók ereje, mint három évvel előbb is történt.⁵ Viszont a budavári törökök, a kik tudatában voltak annak, hogy e harc sikerét nem a pesti erőd elfoglalása dönti el, hanem *Buda kiostromlása*, — mely felől biztosaknak érezték magukat — támadóik munkáját majdnem tétlenül nézték s általában oly csekély ellentállást tanusítottak, hogy azalatt

¹ Jelentésünk 500 férfit és 200 nőt említ, de inkább Ortelius adatát követjük, mely (id. m. 564. l.) kevesebről szól, míg a hivatalos hadi-napló azt állítja, hogy a rondellában 474 török adta meg magát; id. h. 188. l.

² Olasz tudósításunk adatát megerősíti Istvánfi is, id. m. 484. lapján, míg Ciancherotti fenti jelentésében krl. 500 lóról beszél.

³ A budai táborból írt 1602 október 8-iki névtelen jelentés, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében és Dentici ugyanonnan írt október 10-iki levele Spinelli prágai nuncziushoz, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 85. d. köt. 31. l. Kiegészítve Ortelius krónikája 564. l. adataival.

⁴ Spinelli nunczius Prágában, 1602 október 21-ikén kelt jelentésében azt írja, hogy 10,000 főnyi sereggel indult le, de ezt más forrás nem erősíti meg; a római vatikáni Borghese-levéltár III. 85. d. kötete 30. l.

⁵ Giacomo Serra Bécsben 1602 október 12-én Aldobrandini Péter bitoroshoz Rómába írt levele; ugyanott, a III. 69. a. kötet 13. l.

ostromlók az aknákkal immár húsz lépésnyire jutottak, sőt itt-ott majdnem a falakig. Hadműveleteikben ugyan naponta megzavarta a várbelieknek egy-egy kirohanása, a mi kisebb csatározásokat szült, de a lovasság mindig visszaűzte a pogányokat, a kik külső segítséget sem igen kaptak, úgy, hogy az ostromlók már arról ábrándoztak, hogy *két hét alatt* bevehetik a nagyfontosságú várat,¹ melyért már annyi vér folyt. E különben is alap nélküli hiú reménykedésük azonban egyszerre szétfoszlott, a mint október 13-ikán reggel Szolnok felől Pest alá érkezett a török had, melyet a nagyvezér a gonosz hírek hallatára visszafordított. Száma 25—30 ezer főnyi lehetett,² bár oly hosszú vonalban húzódott fel s terült el a Rákosmezőtől felfelé, majdnem a császáriak táborával átellenben,³ hogy 80,000 főnyinek látszott s még táborban is hatszor nagyobbak a császári hadaknál, a mi általános rémületet okozott, mivel a keresztyének erősítésére mindössze Herberstein Zsigmond ezredes érkezett meg 7-ikén 2000 emberrel⁴ s bár azóta Mátyás főherceget is várták, semmi gyarapodásban nem részesedtek.

A török had feltartóztatására Rusworm főhadvezér *Kolonich* és *Schönberg* ezredeseket küldte át a közben visszaállított hidon, német és kozák lovasságával,⁵ de mit ért ez az alig 1500 főnyi had a török 7000 főnyi seregével szemben!⁶ Összecsapásuk zajára Dentici sietett elő 200 puskással, kiknek

¹ Dentici idézett 1602 október 10-iki levele végén és Ciancherotti id. 1602 október 2-iki jelentésében.

² Olasz jelentésünk 80 ezeret, egy másik 35 ezeret, Ciancherotti 35—40 ezeret, Istvánfi (id. m. 485. l.) 30 ezeret és Ortelius (id. m. 564. l.) 20 ezeret mond s így a valót legjobban közelítjük meg, ha 25—30 ezernyi erősnek gondoljuk.

³ Ez kivált I. számú mellékletünkön látszik jól.

⁴ A hivatalos hadinapló hat szakasz lovasról és 1000 gyalogosról ír; id. h. 188. l.

⁵ Istvánfi (id. m. 485. l.) ezzel szemben azt írja, hogy Nádasdy, Thurzó és Pográny Benedek ment ellene, a mi talán úgy értendő, hogy csekély számú lovasaikkal szintén velök tartottak.

⁶ Fő olasz forrásunk 2000 emberről szól, de a mindig hivebb Ciancherotti, 1602 október 14-iki jelentésében így ír, a mint közöljük; eredetije a római vatikáni Borghese levéltár III. 100. C. 2. kötetében.

folytonos tüzelésével fedezte visszavonulásukat. Kolonich így is kétszer lovat cserélt, míg maga Rusworm, a ki a pesti erődből jöven ki a híd felé tartott, 40 lovasával ezer veszély közt vághatta át magát az ellenség csapatjain, elvesztvén Martinenghit is, kinek üldözői rögtön fejét vették, míg Tarnowski János, a kozákok főnöke jobb kezén sérült meg.¹ Az egész csatározásban valami 200 ember halt meg.²

Ezalatt Budavárából is mintegy 1000 lovas és 300 gyalogos tört ki³ és lepte meg Don Baldasarro *Marresda* kapitányt, a ki francia lovasságával a sánczoknál állott őrségen. Sikerült is, a támadókat körülzárnia s megakadályozni abban, hogy az alsóvárosba juthassanak, de azért 80 német gyalogost⁴ vesztett a Stahremberg-ezredből s maga is lándzsadöfést kapott jobb karján.

Éjjeire Rusworm felszedette a hajóhid egyrészét, nehogy a török sereg rajta átjöhessen, Pest védelmére pedig a firenzei származású Cosimo *Strozzi* ezredet rendelte erősségébe 3000 gyalogossal, a ki ugyan az elhunyt Mercoeur herczeg tanítványa s régi katona volt, de kevés őrségével nem sok biztatót ígért.

A budai oldalon e közben a sánczmunkákat is erélyesen folytatták, úgy az alsóvárosban, mint a gellérthegyi erőd felől, annyira, hogy csupán Székesfejérvár felé, nyugati irányban maradt a körülzároló vonal nyitva, alig másfél olasz mérföldnyi területen, de azt is lovasság őrizte.⁵ Buda falait egyébként könnyen ostromolhatóknak tartották az olasz tüzértisztek, mert régi módiasan épültek, omladozó bástyákkal ellátva, falaik pedig, kivált az alsóváros felől, kényelmesen támadhatók. Csak-

¹ Istvánfi id. m. 485. l.

² Ciancherotti fenti jelentése nyomán.

³ Mások s köztük Istvánfi is (id. m. 485. l.) számukat tévesen kétezerre teszik, míg a hivatalos hadinapló 1500 embert említ; id. h. 189. l.

⁴ Ezt a hivatalos hadinapló állítja (id. h. 190. l.) határozottan, s megerősíti Ciancherotti jelentése is; míg Spinelli 1602 október 28-án Prágából írt jelentésében 200 emberről ír, de egyébként szavahihető, mivel a török gyalogságot 300 főnyinek mondja, nem 3000-nyinek, mint több más jelentés, míg Ortelius (id. m. 565. l.) a várból kitört pogányok számát kétezerre, az elesett keresztényekét meg százra becsüli.

⁵ Lásd I. számú mellékletünk J. jelzése alatt.

hogy a nyári jó alkalom elmulasztásával most ez is nehezzé és kétségessé vált s a nagy török-had nem remélt megérkezése hirtelen lelohasztotta a túlzásra hajlamító olasz tisztek vérmes reménységeit.

Új erőt és bátorságot már csak Mátyás főherceg jövetelétől vártak a vezérek, midőn végre 17-ikén este megérkezett,¹ hogy személyesen irányítsa, vagy legalább ellenőrizze a további teendőket. E teendők közül immár a falak lövetése volt a legfontosabb, a mit három sánczból aznap el is kezdtek és 18 ágyúból² hat napig jóformán szüntelen folytattak. De eredménye nem igen volt, mivel a folytonos nedvesség s a hóval vegyes esőzés ellankasztá az ostromlók erejét, a nappal ejtett réseket pedig a várbeliek reggelre újra betömték, hogy nagyobb bizalommal védjék magukat. Friss erőt is kaptak, amennyiben a szerdárnak sikerült 15-én 2000 emberét a várba juttatnia.³

A naponta megújuló csatározások közül kivált az, melyet október 16-ika éjjelén *Althan* Adolf Mihály ezredes intézett 3000 főnyi német gyalogságával, miután — a várható zsákmányra való kapzsi tekintetből — előre megkiáltották a táborban, hogy az ostromban *magyar* ne merészkedjék résztvenni.⁴ Rohama a királyi istállók melletti vizitorony ellen irányult, mely a törökök vízvételét fedezte, s bár elfoglalni nem tudta, négy sajkát vett el tőlük. Ezzel szemben a fejevári törökök a mieinknek 50 élelmiszerral rakott szekerét fogták el, míg huszáraink egy másik török csapatból harminczat hoztak magukkal a táborba.

Október 18-ikán a török Pestet kezdte 3—4 öreg taraczkal lövetni,⁵ 20-án pedig megkettőztetvén ágyúit, Thurn ezredes áthozta a lovasság nagyrészét, hogy a pestiek előre megbeszélt

¹ Dentici Spinelli prágai nuncziushoz a budai táborból, 1602 október 17-én, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 85. d. kötete 24. l.

² Illésházy jólétesültségét mutatja, hogy (id. m. 110. l.) szerinte is húsz ágyúval törtették Buda egyik oldalát.

³ A hivatalos hadinapló nyomán; id. h. 190. l.

⁴ Illésházy följegyzései 110. l.

⁵ Ezt a kifejezést Illésházy id. m. 112. lapjáról vettük, ámbár olász forrásunk is három ágyúról szól.

kirohanását fedezze. Vállalkozásuk sikerült is, mert éjjel nagy puskaropogással meglepték a sáncaikban heverő törököket, habár csak három zászlójukat vehették el. Ezután (19-ike éjjelén)¹ helyreállítatván a hajóhid, Kolonich 21-ikén délben visszament lovasságával a budai oldalra, hol a délutáni csatározásban Rehberger százados lövéstől, Böckle hadnagy megnyiltól sebesült meg. Ezen a napon jött a mieink segítségére a Dunán az osztrák fölkelésből származó 2600 főnyi nyolcz zászlóalj pórhad is, melyet a sánckokban helyeztek el.²

Nevezetessé vált október 22-ike, mert ekkorra tüzték ki a vár elleni általános főrohamot, melynek vezetését — nagy veltelkedés után — Tillyre bízták. Az ágyúk egy helyen már jó húsz lépésnyi rést törtek,³ s ezen akartak az ostromlók d. u. 4 órakor bejutni a várba. Csakhogy a védők fülsiketítő lövései, a nyakukba hulló kövek, tüzgolyók és égő löporos zsákok annyi kárt okoztak bennük s úgy megfélemlítették őket, hogy egy lépést sem akartak előre tenni, daczára annak, hogy Rusworm marsall elrettentésül egy habozó zászlótartót és hadnagyot⁴ hat közkatonával együtt társaik szemeláttára agyonlőtt, habár maga a marsall néhány főtisztel — köztük az elesett Polart kapitányt — már majdnem a résig jutott.⁵

A majdnem két óráig tartó roham így gyászosan végződött, mert ezernél több ember maradt halva a csatatéren⁶ s ugyanannyi sebesült meg, főleg a jobb szárnyon, a nélkül, hogy a várba

¹ Helyreállítása napját a hivatalos hadinapló jegyezte fel; id. h. 191. l. és megerősíti Ciancherotti 1602 október 22-iki jelentése is; a vatikáni Borghese-levéltár III. 100. C. 2. kötetében.

² Ortelius krónikája 566—567. l. és a hivatalos hadinapló id. h. 192. l.

³ Ez I. mellékletünkön E betűvel, a másodikikon B betűvel van jelezve.

⁴ Illésházy följegyzései 111. l.

⁵ Buda alóli 1602 október 28-iki névtelen olasz tudósítás, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében.

⁶ Serra meg Illésházy is ugyan «közel 2000 főnyt» írnak, de a hivatalos hadinapló (id. h. 193. l.) 1500 emberről, a későbbi budai tudósítások meg csak ezernél többről szólnak s így ez a kisebb szám az elfogadhatóbb, míg ellenben Ciancherotti tuloz, midőn 1602 október 22-iki második jelentésében azt írja, hogy 100 ember halt meg és 200 sebesült meg!

juthattak volna. A sebesültek között találjuk a niversi herceget, a kit félvállán surolt oly veszedelmesen egy golyó, hogy harmadnapra vissza is vitték Bécsbe, meg Tilly ezredest, kinek seregében alig maradt 200 ember épkézláb, míg a húsz olasz tiszt közül meghalt az ifjú lovag Ascanio Scoto Piacentino és megsérült Pisani velencei főnemes.

Ez a nagy veszteség s az ostromnak az a tanúsága, hogy a vár *bevehetetlen* és 6–7 ezer főnyi őrsége vitézül harczolt s védte magát, általános levertséget okozott a katonák közt és végtelenül lehangolta a főherceget is, ki az egész rémitő küzdelmet egy szomszédos hegyről kísérte figyelemmel, fájdalommal látva, hogy ez az egy nap tönkretette úgyszólván hadainak színe-virágát. Pedig a rohamot a rettenthetetlen Rusworm háromszor is megújítá, hanem úgy látszik a vezetés nem volt egységes, meg aztán a hadak egyrészét Pest védelme foglalta el, miután a török erősen készült visszavételére. Ez a készülődés azonban egyelőre inkább körülzárolással folyt, mint lövéttéssel, mivel — egykorú tudósítás szerint — bántotta őket, hogy ágyugolyóik esetleg a pesti templomok félholdját érintse s ezért éjjel-nappal ásva az aknákat és sánczokat, közeledtek (a Vác felőli oldalon) a várfalakhoz,¹ melyek gyengék és nehezen védelmezhetők voltak.

Buda szerencsétlen kimenetelű főrohama utáni napon (23-ikán) érkezett le a táborba Serra pápai hadbiztos is, kinek első benyomása, a mit szerzett, az volt, hogy a vár visszavívása sokkal nehezebb, mint a hogy eleinte hitték és hirdették.² Ez őt egyénileg s a szentszék szempontjából azért is bántotta, mivel eddigelé már 20,000 forintot költött hadicézlokra s bár érezte, hogy hiábavaló minden további áldozat, tudta, hogy ily fontos vállalatot nem szabad cserben hagyni anyagiak miatt.³

¹ Dentici 1602 október 23-iki jelentése a budai táborból Spinelli prágai nunciushoz, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 85. d. kötete 14. l.

² Serra ugyanaznap irt első budai levelében Offredo Offredi molfettai püspök, velencei nunciushoz intézve, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 48. af. kötetében.

³ A pápai hadbiztos levele Aldobrandini Cinzio pápai államtitkár-

Mátyás főherczeggel együtt méltán elkeseríté azonban, hogy Prágában alig törődtek a hadak ellátásával s míg a tartományi csapatok nem szenvedtek hiányt élelemben sem — mit a Dunán könnyen lehetett szállítani — addig éppen a három császári ezred legénysége fizetetlen volt immár hónapok óta, annyira, hogy ez idei hadjárat kezdetétől fogva egyetlen *hópénzt* sem kapott, úgy hogy a pápai hadbiztosnak kellett most őket szükségükben 30,000 forinttal kiségitenie, nehogy elkeseredésükben szétoszoljanak.¹ Egyébként az ostromlók száma immár nem volt nagyobb 18,000 főnyinél, daczára, hogy állandóan 25,000-nyinek hirdették.²

Pár napi csend után, melyet mindkét fél pihenésre használt, gróf Salm Miksa október 25-én átment ezredével a pesti oldalra³ és másnap este felé a törökök második rohama alkalmával⁴ a pesti őrség hirtelen kirohanással a falak alatti török seregre csapott. A németeket Kratz Hannibal vezette e kirohanásban a török sánczok ellen, de a magyar hajduk nem támogatták kellően, a miért sok főtiszt maradt halva a csatározás helyén, a megmaradtak közül sokan pedig nem akartak tovább szolgálni ily gyenge és veszedelmes helyen. Ekkor veszett el Kratz és maga Eörsy Péter is, a vitéz esztergomi kapitány, még pedig úgy, hogy midőn megszaladt futó hajduit kardlapozta s visszatéríteni igyekezett, a kapu előtt elesve agyontaposták.⁵

Az ennyire meglazult fegyelmet immár csak is az őrség fel-

hoz a budai táborból, 1602 október 23-ikáról, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 69. a. kötete 16. l.

¹ Serra pápai hadbiztos 1602 október 30-iki jelentése ugyanahhoz; ugyanott a 37. l. Ez az összeg így oszlott meg: az ezredekre egyenként 5—5 ezer, lőszerre, hidakra és az ezer főnyi kozák hadra másik 15,000 forint; a pápai hadbiztosnak ugyanaznap kelt második jelentése nyomán; ugyanott a 36. lapon.

² Serra hadbiztosnak a budai táborból 1602 október 23-ikán írt második jelentése Aldobrandini pápai államtitkárhoz; ugyanott a 29—31. l.

³ A már idézett budai 1602 október 28-iki olasz tudósítás nyomán.

⁴ Istvánfi ezt hibásan október 23-ika reggelére teszi; id. m. 485. l.

⁵ A budai táborból való 1602 október 30-iki névtelen olasz tudósítás, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében; Ortelius krónikája 569. l. Istvánfi id. m. 485. l. és a hivatalos hadnapló, id. h. 195. l.

frissítésével lehetett fenntartani, a mit 27-ike éjjelén a főherczeg Denticire bizott, a ki aztán az árkok megerősítésével lelkét öntvén az őrségbe Strozzi 30-ikán kivonulhatott a városból. Nagyobb veszély Pestet nem is látszott többé fenyegetni, mert a török ugyan már 30 lépésnyire közeledett aknáival, de ellenaknáikkal a pestiek sikeresen ellensúlyozhatták működésüket s azáltal, hogy Strozzi a főherczeg nagyobb kísérettel ismét visszaküldte és szerencsésen be is tudott jutni a körülzárt pesti erődbe, a pogányok minden reménységüket feladták.

A török tábor különben legtöbbet szenvedett a drágaság és az azt okozó éhség miatt s mivel azt a budavári törökök is érezték, kérve kérték a nagyvezért, hogy hagyjon fel az ostrommal, mert másként ő maga éheztetni ki Budát, a mi aztán a keresztyének kezére juttatná. Csupán annyit kívántak még tőle, hogy engedje át erősítésükre a szigorú és vitéz Mohamed pasát, a ki 2000 janicsárral és legügyesebb tüzéreivel fel is vonult Budavarába.¹ A császári csapatok csodálatára Hasszán pasa erre október 28-ika éjjelén felhagyott Pest ostromával² és hirtelen csomagolni kezdvén, november 2-án — a keresztyének halottaknapján — éjjel eltávozott Pest alól. A mint felvirradt, a mieink örömben a törökök elhagyott helyére mentek, de bizony ott a háromheti táborozás szemetén kívül nem találtak egyebet valami 2000 döglött lónál és tevénél, melyeknek nyelve mind ki volt szedve, mivel a nagy inségben már azon éltek,³ sőt állítólag még a «holt lovakat is nyersen, mint az ebek megették, még az csontokat is megrágták»,⁴ a mi csak úgy érthető kellően, ha tudjuk, hogy ez az esztendő amúgy is inséges volt hazánkban. S jellemző, hogy az éhségtől hajtva minden éjjel átsompolygott 4—5 török a keresztyének táborába, kérve, hogy tartsák őket maguknál.⁵

¹ Naima nyomán Hammer id. m. 524. l.

² Rusworm id. budai jelentése szerint; Stauffer id. m. 241. l.

³ A már idézett budai 1602 november 2-iki olasz és Rusworm id. fenti jelentése adataival.

⁴ Illésházy följegyzései 112. l.

⁵ Ciancherotti 1602 november 3-iki budai jelentéséből; a római vatikáni Borghese-levéltár III. 100. C. 2. kötetében.

A távozó nagyvezér szándéka az volt, hogy Adonynál átkelve a Dunán Székesfejervár alatt egyesüljön Boszniából érkezett 6000 főnyi segédhadával. De alig szedte fel sátorfáját, szembe találkozott a Kassáról jövő felsőmagyarországi csapatok 2000 főnyi erejével,¹ melyet majdnem teljesen tönkretettek, úgy hogy alig négyszáz juthatott közülök a császáriak budai táborába s utánuk másik 3000 hajdu és jóformán hasznavehetetlen falusi pórhad, mely az ostromlók segítségére sietett,² helyesebben tereltetett a vármegyék részéről. Hanem azért a nagyvezér terve is csak részben sikerült, mert a bosnya basa feltartóztatására november 2-ikán a főherczeg Nádasdy, Herberstein, Kolonich, Mersperg és Thurzó³ vezetésével 4000 magyar gyalogost küldött, míg Pogrányi Benedek a naszádosokkal a Dunán⁴ ment le, s így rövidesen megadásra kényszerítették az adonyi kastélyt, hol a török hidat akart verni⁵ és elfoglalták Földvárt és Paksot is.⁶ E kalandjukban 900 török közül kétszázat öltek meg a mieink⁷ és ötvenet elfogva, gazdag zsákmánnyal tértek vissza a budai táborba. Ámde a táboriak helyzete sem volt kecsegtető. Általános levertség vett erőt mindenkin, a ki szemlélője volt e hiábavaló, reménytelen helyzetnek, melyet a fegyelem teljes meglazulása is súlyosbított. Így virradt

¹ Olasz forrásunk 3000 embert említ, de a hivatalos hadinaplót követjük, mely azt mondja, hogy Rüber ezredes ekkor 2000 főnyi magyar lovas és gyalogost hozott segítségül; id. h. 196. l.

² Budai 1602 november 3-iki névtelen olasz tudósítás, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében.

³ Ezt a két utóbbit Ortelius említi (id. m. 570. l.) az adonyi kastély bevételét november 1-ére tevén. V. ö. a hivatalos hadinapló feljegyzésével; id. h. 196. l.

⁴ Őt csupán Illésházy nál (id. m. 113. l.) és Istvánfinál találjuk említve, munkája 485. l.

⁵ Serra levele a budai táborból Aldobrandini pápai államtitkárhoz 1602 november elsejéről, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 69. a. kötete 45. l.

⁶ A budai táborból 1602 november 2-án írt névtelen olasz tudósítás, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében és Istvánfi id. m. 485. l.

⁷ Budai tábori jelentésünk ugyan majdnem 2000 főnyire becsüli a megöltek számát, de ez tulzás, sőt valótlan a már idézett 1602 november 3-iki budai tudósítás 600 emberről szóló tudósítása is és valónak Ciancherotti adatát fogadhatjuk el.

fel reájuk november másodika, midőn a várbeli törökök jó darab sáncukat elfoglalták, azután estefelé négyezeren újra a sáncokban meghúzódott császári seregekre vetették magukat, melyek ötszáznál több embert vesztek, ¹ úgy hogy csupán a táborból segítségökre siető csapatok üzhették őket vissza. Aztán meg a folytonos esőzés üzte ki őket sánczaikból a szabadba, a miért a viziváros fala körül három menedékhelyet építettek számukra, ² sőt e végre helyrehozták a gellérthegyi erődöt is. Ez is tán azért történt, hogy foglalkoztassák őket, mert ilyen elcsigázott had alkalmatlan volt rohamokra s legfőljebb ostromra és lövetésre lehetett volna használni, ³ ha az idő és a körülmények engedték volna.

Nehéz volt az öt hete körülzárolt Budavára őrségének helyzete is, mert nagy éhséget szenvedett s immár lóhusra jutott, hiszen egy kenyérnek már egy-két forint volt az ára, ⁴ egy véka liszté húsz forint ⁵ s még a rozs kiláját is 15 forinton mérték ⁶ a Dunaparton tanyázó markotányosok. Lőszerük is fogytán volt a várbelieknek, kiknek száma alig érte el a négyezret, ⁷ habár annak a basának a vezérlete alatt, a ki tavaly Kanizsa várát védelmezte, most is sikeresen állották meg helyüket a keresztyénekkal szemben, kiknek támadó szándéka ekkor már nagyon lelohadt vala. A törökök különben is kitünő várvédők, nemcsak mivel harcziások és kitartók, hanem mivel a vár feladásáért kijáró szigorú büntetéstől való félelem is sarkalja őket kitartásra. ⁸

¹ Ciancherotti fenti jelentésében ezerről ír.

² Egyike I. számú mellékletünkön H. betűvel van jelölve.

³ Dentice levele Spinelli prágai nunciushoz a budai táborból 1602 október 30-ikáról, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 88. d. kötete 9. l.

⁴ A budai táborban irt 1602 október 30-iki olasz jelentésből, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070 kötetében.

⁵ Az id. 1602 november 2-kii budai olasz jelentésből.

⁶ Hammer id. m. 524. l.

⁷ Ennyinek tartjuk egy 1602 október 29-iki névtelen budai olasz jelentés alapján, daczára, hogy Serra és Dentice állandóan tizezerről s többről szólnak, miként Illésházy is 12,000 emberről ír, id. m. 113. l.

⁸ A budai táborból irt 1602 október 29-iki névtelen olasz tudósításból, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében.

Ilyen körülmények közt — ebben a győzelemre való minden kilátás nélküli nehéz helyzetben — Serra pápai hadbiztos már október 30-ikán belátta, hogy az ostromló seregeknek vissza kell vonulniok, a tisztességes és önkéntes hátrálás látszatának lehető megóvásával.¹ S valóban pár nap mulva bekövetkezett a budai sánczokban esett újabb csúfos vereség és midőn a pesti török tábor feloszlása után tartott haditanácsban a főherczeg felvetette a *Quid agendum* kérdését, egyhangulag az volt a végzés, hogy a mennyiben 15—20 nap alatt — a mi még a beállott téli hideg miatt táborban tölthető — nem vehetnék be Budavárát, hozzák helyre Pest meg a gellérthegyi vár erősségét és kellő őrséget hagyván bennök, kezdjék újból az ostromot tavasz nyíltával, április havában, a mi a mostaninál nagyobb sikerrel kecsegtetne.

Nyilvánvaló, hogy e határozathozatalra a végszükség kényszeríté a haditanácsot, mert a törökök támadása nem szünetelt és naponta újabb veszélylyel fenyegette a keresztyének lankadt hadait. Így pl. midőn november 3-ikán a lovasság kivonult cserkészésre a Buda körüli vidékre, alig vették ezt észre a várból, fényes nappal, d. u. 3 órakor kétezer janicsár és ezer szpáhi² rohant a táborra, az új erőd irányában. De minthogy a mieink későre érkeztek segítségül,³ hamarosan valami ezer embert vagdaltak össze, köztük Krzinecki lovasezredest⁴ és idősb Mansfeld Károly grófot, a hét évvel előbb elhunyt hasonló nevű hős fiát,⁵ a sánczokban talált két ágyút pedig beszegezték,⁶ kerekeit összevágva és

¹ Serra hadbiztos Offredi velencei nunciushoz, a budai táborból 1602 október 30-ikáról, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 48. af. kötetében.

² A pápai hadbiztos, a ki jelentéseiben az ellenség erejét következetesen nagyítja, itt 6000 törököt említ és ugyanannyit mond (id. h. 197. l.), a hivatalos hadinapló is; de hihetőbb másik szemtanunk adaléka, mely 3000 emberről szól.

³ Ennek oka Istvánfi szerint (id. m. 486. l.) az volt, hogy Rusworm marsall éppen kártyázott.

⁴ Nevét csupán a hivatalos hadinapló írja (id. h. 197. l.) így helyesen, míg másutt így találjuk: Schrainecki.

⁵ Ortelius krónikája 572. l. és Istvánfi id. m. 486. l.

⁶ Giovan Battista Cavalli Bécsből, 1602 november 23-ikán irt leveléből, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 88. d. kötete 36. l.

felgyűjtva,¹ annyira urai lettek a terepnek. Ekkor Mátyás főherczeg rendeletére a féltábor este 8 órakor újra megindult az elvesztett erőd visszavívására, de a török lovasság akkora pusztítást végzett benne, hogy az emberi karok, lábak és fejek csak úgy repültek a levegőben, a megmaradt katonák pedig nyakig véresen rohantak vissza, miután az erődöt a törökök tíz órakeresztény maguktól elhagyván, a bosszúért lihegő keresztyén csapatok végre hatalmukba keríthették.² S bizony kevés jelentősége volt ezzel szemben annak, hogy a táborból kivonult lovasság egy Székesfejérvár felől közeledő török segélyhad ezer főnyi előcsapatával találkozván, szétverte, kétszázat megölván, százat pedig elfogván belőlük.³ Még kevesebb eredménye volt annak, hogy a pestiek sáncaikból 9-ikén a budai víztornyot kezdték bombázni 16 nagy ágyúval,⁴ tán csak azért, hogy lekötve vele a török figyelmét az alatt a haditanács végzése folytán a beteges Strozzi Pest erődjéből kivonulhasson a Schönberg-féle ezreddel, melyet most a vallonok ezredével meg két (egyenként száz emberből álló) zászlóaljjal pótoltak, melyekkel egyúttal hozzáfogtak a vár megerősítéséhez, mivel éppen a Duna felől volt gyenge és elhanyagolt.

E közben a visszavonulást is megkezdte a stíriai gyalogság és három lovasezred, meg a három salzburgi hadtest, míg a betegetek és sebesülteket az ágyúkkal hajókon indították Bécs felé.⁵ Így szándékozott távozni a pápai hadbiztos is, miután a főherczeg kérésére további 10,000 forinttal segíté meg.⁶

A készülődés e napjaiban, november 10-én a törökök újra

¹ Illésházy följegyzései 112. l.

² A már idézett 1602 november 3-iki budai olasz jelentés alapján.

³ Serra jelentése a budai táborból, 1602 november 6-ikán Aldobrandini pápai államtitkárhoz, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 69. a. kötete 50. l.

⁴ Ortelius krónikája 573. l. és Istvánfi id. m. 486. l.

⁵ Serra jelentése Aldobrandini pápai államtitkárhoz a budai táborból, 1602 november 12-ikéről, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 69. a. kötete 54. l.

⁶ A pápai hadbiztos másik levele ugyanarról a napról; ugyanott, az 53. lapon.

kicsaptak a várból¹ a stíriai lovasokkal csatázva, a mikor az ifjú Ottó rajnai örgróf is elesett,² míg 12-én Thurn gróf katonáira vetették magukat s különösen a vasas németek csapatjából vágtak le húszat, megsebesítvén vezérüket, Don Baldassart is, míg Camillo Trevisano nagyon előre merészkedvén, majdnem fogságba jutott.³

Ezt a kicsapást Kolonich, Nádasdy és Thurzó seregei verték vissza, megölvén a szpáhik aranysisakos vezérét is, kinek holttestét a megugrasztott törökök magukkal vitték a várba.⁴

Vakmerőségükben a törökök egyébként annyira mentek, hogy másnap (13-ikán) újra a táborra ütöttek s majdnem Mátyás főherczeg sátráig portyáztak, honnan őket a Kassáról érkezett magyar lovasok üzték el.⁵ Viszonzásul a főherczeg ugyanezen a napon bosszúságukra két gályáról 40 tüzgolyót lövetett a várba, hol sok kárt és nagy ijedelmet okoztak.⁶

Ezek után már igazán nem maradt más hátra, mint csomagolni és menekülni a pusztulás e gyászos teréről, hol a biztató kilátások közt indult ostrom ily csufosan végződött. Rusworm főhadvezér azonban még ekkor, a visszavonulás készülétei közt is azt hajtogatta és ajánlta Mátyás főherczegnek, hogy 8000 gyalogossal és 2000 lovassal diadalra juttatná a harcztot. A katonaság pedig — mely immár keze alól felszabadult — azalatt nyilvánosan gyalázta, a miért csekély hadával ily nagy dologra vállalkozott és vált okozójává annyi sok kítünő tiszt és közember halálának.⁷ Őt különben maga a főherczeg sem szerette

¹ E kirohanás napját Istvánfi is helyesen nevezi meg, id. m. 486. l.

² Istvánfi id. m. 486. l.

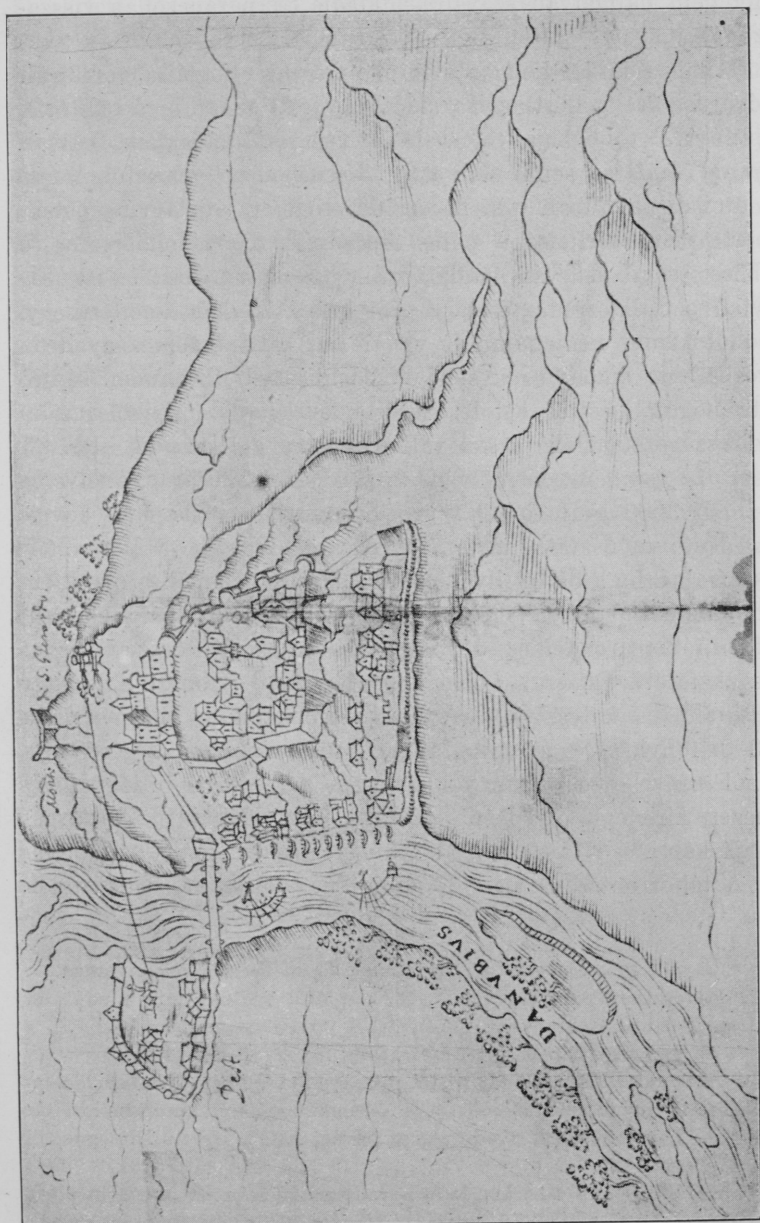
³ Alessandro Bratti levele a budai táborból, 1602 november 12-ikéről Giacomo Vendramin prágai velencei követhez, a bécsi állami levéltár «Dispacci di Germania» 32. k. 256. l.

⁴ Istvánfi id. m. 486. l.

⁵ Az esztergomi táborból írt 1602 november 20-iki névtelen olasz tudósítás nyomán, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében.

⁶ Ortelius krónikája 574. l. és Istvánfi id. m. 486. l.

⁷ A budai táborból írt 1602 november 11-iki névtelen olasz tudósítástól, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében. — Ezt a prágai udvarban is általánosan mondták Ruswormról.

A pesti erőd ágyúzása a törökök részéről. (Egykorú budai tollrajz.)

s így nem hallgatván szavaira,¹ kiadta a parancsot a visszahúzódásra.

Mindezt látva, hallva a török, megint elfoglalta a kiürült alsóvárost s a gellérthegyi erődöt. A pesti várat nem bántotta, de annyival több baja volt vele a császári hadaknak. Látván ugyanis romlását, senki sem akart őrségében megmaradni. Végre az utolsó napokban pihent ezredével lejött ifj. Prinzenstein Albertet kényszerítették benne maradni,² de védelmére az ő emberei sem akarván vállalkozni, az őrségi-tiszt sorshúzás folytán a Sulz-ezredre esett. A gróf aztán 13-ikán a gellérthegyi erődből kivont német, morva és sléziai katonákat vezényelte a városba,³ de bizony azok sem engedelmeskedtek, hanem zászló alatt megint kijöttek belőle. Sulz ekkor kénytelenségből három ágyút szegezett nekik s két vaklövés után a harmadik éles töltséssel 12 emberét megölvén társaik szemeláltára, a nyolcz zászlóalj 3000 gyalogossal végre bevonult a várkapun; követvén őket az osztrák tartományi lovassereg 600 vallonnal és huszárral. S ha a hadak illetén viselkedése meglepő is, majdnem mindennapos volt ez időben, midőn a hadvezetőségnek nem volt föltétlen rendelkezési joga a zsoldos, vagy összetoborzott seregek fölött. De ez a félelem most érthető is, mert alig hogy Buda alól a keresztyén csapatok elvonultak, a bosnya basa 12,000 főnyi sereggel érkezett a budaváriak segítségére s a várból annyi lövést intéztek naponta a pestiekre,⁴ hogy nagy nehezen kirendelt őrsége nappal alig mert előbújni s a városban járkálni.⁵

A táborrontás és készülődés utolsó napjait apró epizódok

¹ Cavalli már idézett 1602 november 23-iki bécsi levele nyomán.

² Keresztnevét Istvánfi id. m. 487. lapjáról tudjuk, míg a napló őt így írja: Sprinzenstein.

³ Ez esemény napját Ortelius tartotta fenn, id. m. 574. l.

⁴ Ezt mutatja a budai táborban készült egykorú tollrajzunk is, melynek 18×30 cm. nagyságú eredetijére a római vatikáni Borghese-levéltár III. 91. b. 1. kötet 293. l. akadtunk, ez lévén hátára írva: Dissegno di Buda et Pest.

⁵ Az esztergomi táborból 1602 november 20-ikán írt névtelen olasz tudósítás, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében.

élenkítették. Így 14-ikén Vohrenstein ezredes¹ három zászlóalja, mely az utolsó őrségi szolgálatot teljesítette, átlovagolt Kolonich ezredeshez s mialatt iddogáltak, megszólaltatták a trombitákat és dobokat, hogy a hadifelvonulás ismert hangjaival kicsalogassák a törököt az alsóvárosból s még egyszer csetepatézzanak vele. Ámde cselük nem sikerült, mivel az ellenség mindössze néhány falkony- és ágyúlövessel felelt zajukra, a nélkül, hogy bárkiben is kárt tett volna. Mikor aztán beesteledett, kivezérelték a gyalogságot a sánczokból és éjfélkor megindították Esztergom felé. Másnap (15-ikén) reggel a lovasság is követte, miután Kolonich ezredes harcvezonalba állította fel a lovagokkal együtt, de csak azért, hogy Mátyás főherczeg elvonulását valamiképpen ünnepesebbé tegye. Ennek láttára a budai várban a törökök *örömtüzet* lőttek, sőt néhányan a hátvéd őrségéhez lovagoltak, azzal a kívánsággal, hogy Kolonich ezredessel szeretnének beszélgetni. Ez azonban nem mervén közibük menni, egyik kapitányát küldte vissza hozzájuk, kinek aztán agyba-főbe dicsérgették a távozót ezredest és szerencsés utat kívánva neki, még egyik elfogott tisztjét is visszaadták.²

Két nap telt bele, míg seregével a főherczeg szombatra Esztergomba ért,³ hol öt napot vesztegelt, nem annyira a csapatok elbocsátásával, mint inkább azzal elfoglalva, hogy lőszert küldjön a pesti erődbe. Ez elfoglaltsága közepette érte a főherczegét Rudolf császár rendelete, hogy Buda ostromát folytassa s ha kell, teljelen serege a vár alatt. Ezt a főherczeg természetesen nem teljesíthette, azért sem, mert hadteste már széteszlott, de meg a budai táborozást lehetetlenné tette volna a beállott szigorú tél és a törökök mindennapos kicsapása.⁴ Így hát nem maradt más hátra, mint Pest erősítését folytatni, a mire a

¹ Ortelius Vohenstein-ját Khevenhiller javította ki munkájában.

² Ortelius krónikája 575—576. l.

³ Serra pápai hadbiztos Esztergomban 1602 november 15-én keltezett és Aldobrandini Péter bitoroshoz intézett levelében írja, hogy aznap ért oda és estére várják Mátyás főherczeget is; a római vatikáni Borgheselevéltár III. 69. a. kötete 44. l.

⁴ Érdekes, hogy a törökök az alsó vizivároson át csapdostak a császáriak táborára, mely végig hatalmukban maradt.

pápai hadbiztos 5000 forintot adott a főhercegnek, kitől elbucsuzván, 23-ikán ért vissza Bécsbe,¹ hová másnap reggel Mátyás is felérkezett.²

A kapott pápai segélyvel egy ügyes olasz mérnök karácsonyig el is készült Pest erősítésével, mely kivált a Duna felé kivánt sok munkát, míg valami 15 lépésnyire a falaktól köröskörül mély árkot húztak, hogy az ellenség ne juthasson könnyen a falak alá.³ Ezzel ugyan Pest várát még nem avatták elsőrangú erőddé, a milyenné a jövőbe való nagyobb előrelátással alakíthatták volna, de annyira mégis biztosíthatták, hogy legalább a téli hónapokban védett legyen meglepetésektől s amolyan létrákkal való támadástól,⁴ a milyennel a magyar hajduk kezébe jutott.

Igy ért véget a nagyfontosságú 1602-iki hadi vállalat, mely annyi pénz- és emberáldozatot követelt.⁵ A nélkül, hogy Buda előbbi sikertelen ostromaiból okult volna, a nehézkes hadvezetőség most is későn, rossz időben és csekély erővel fogott újabb ostromához. A vállalkozás kudarczáért így tisztán őt terheli a felelősség,⁶ melynek tudatában is volt, midőn még fegyveres

¹ Serra jelentése Bécsből 1602 november 23-ikáról Aldobrandini Péter bíborshoz, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 69. a. kötete 59. l. és Ortelius krónikája 576. l.

² A főherceg naplójából, *Chmel* József: *Die Handschriften der k. k. Hofbibliothek in Wien I. k.* (Bécs, 1840.) 609. l.

³ Serra 1602 december 21-ikén Bécsből írt jelentése Aldobrandini Péter bíborshoz, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 69. a. kötete 84. l. és Illésházy följegyzései 113. l.

⁴ Serra hadbiztos 1602 december 28-án Bécsben írt jelentése Aldobrandini Péter bíborshoz, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 69. a. kötete 88. l.

⁵ Buda ismertetett 1602-iki ostromával irodalmunkban senki önállóan nem foglalkozott s még legbövebben írt róla Szentkláray Jenő «A dunai hajóhadak története» cz. m. (Budapest, 1886.) 201—205. l. Viszont Ujhegyi Béla «Budavár keletkezése és hadtörténelmi multja» cz. m. (Temesvár, 1892.) 75. l. még ezt sem használja fel s mindössze öt sorban emlékezik meg róla!

⁶ Serra pápai hadbiztos maga is erre a következtetésre jutott, de túloz és hatást vadászó frázissal él, midőn id. 1602 november 23-iki levelében (ellentétben korábbi tudósításaival) azt írja, hogy a hadvezetőség

I. BUDA ÉS PEST TÉRRAJZA 1602-IKI OSTROMA IDEJÉBEN.

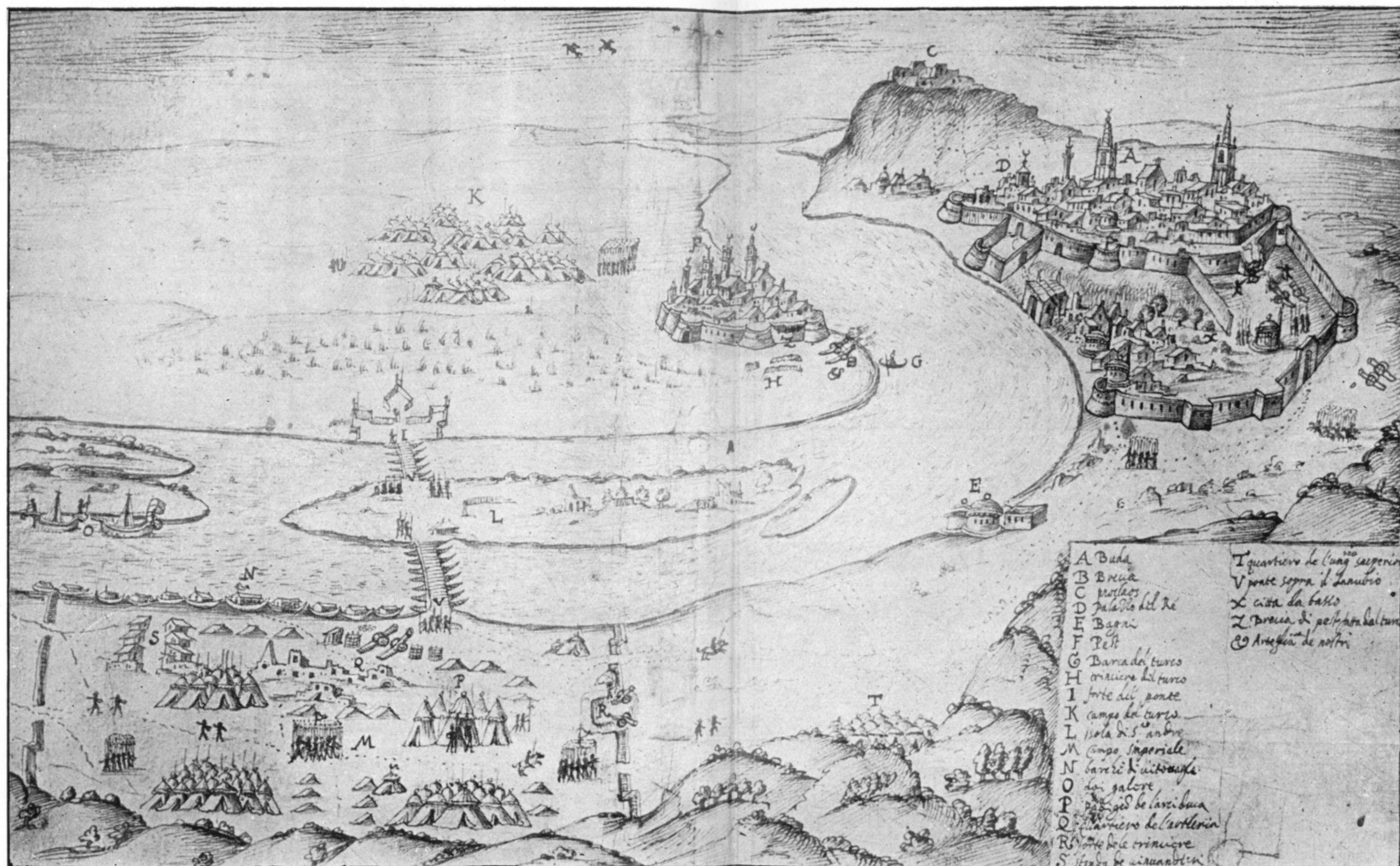
Jelmagyarázata és fordítása. A. Il campo dell' Imperatore. (A császár tábora.) B. La città di Pesto. (Pest városa.) C. La ritirata fatta da difensori di Pesto. (A Pest védői által készített védőfal.) D. Le galere et barche degl'imperiali. (A császáriak gályái és bárkái.) E. La batteria et breccia fatta a Buda. (Az ütegek és a budai falon ejtett rés.) F. La parte della città bassa, che gli nostri hanno sin hora tenuta. (Az alsóváros ama része, melyet a mieink eddig megtartottak.) G. Il forte sopra il monte San Gerharo.¹ (A Szent Gellérthegyi erőd.) H. Forticello ridotto fatto da nostri. (A mieink által készített kis erődítés.) I. La guardia della nostra cavalleria. (A mi lovasságunk őrsége.) J. Altro ponte.² (Másik hid.)

1. Il campo del Turco. (A török tábora.) 2. La città di Buda. (Buda városa.) 3. La batteria fatta da Turchi a Pesto. (A törökök ostromhelye Pest falain.) 4. La mina de Turchi a Pesto. (A törökök aknái Pest falain.) 5. Dove passavano i Turchi oltre il fiume a Buda. (Az a hely, a hol a törökök a folyón átkelve Budára mentek.) 6. Artigliaria di Turchi contra il nostro ponte. (A törököknek a mi hidunk ellen felállított tüzérütege.) 7. La ritirata fatta dalli difensori di Buda. (A Budát védők által készített védőfal.) 8. La parte della città al fiume che hanno sempre tenuta li Turchi. (A vizváros ama része, melyet a törökök végig megtartottak.) 9. Di onde gli Turchi escono contra gli Alemanni. (Az a hely, a honnan a törökök a németek ellen kijönnek a várból.) 10. Il Ponte vecchio rotto da Turchi. (A törökök által elrontott régi hid.)

A térkép hátára írt czime: Disegno di Buda et Pest, et de gl'assedii posti all'un et l'altro luogo da gl'imperiali a Buda et da Turchi a Pest. Nel Ottobre et Novembre 1602.

Ez a 40 cm. magas és 54 cm. széles rajzolt térkép a római vatikáni Borghese-levéltár lapszámozatlan III. 111. c. kötete végén található és Porzia Jeromos adriai püspök, grazi nuncius küldte Rómába 1602 november 18-iki jelentésével, megjegyezvén róla, hogy a budai táborból kapta és azok kijelentése szerint, a kik onnan visszatértek, elég jól van rajzolva.

¹ Tollhibából írva így: San Gothardo. ² Az előtte levő szó hibásan írva.

II. BUDA ÉS PEST TÁJKÉPE 1602-IKI OSTROMA IDEJÉBEN.

Jelmagyarázata és fordítása. A. Buda. (Buda.) B. Breccia. (A rés.) C. Blockhaus.* (A gellérthegy-i erőd.) D. Palazzo del Re. (A királyi palota.) E. Bagni. (Fürdők.) F. Pest. (Pest.) G. Barca del Turco. (A török bárkája.) H. Trinciere del Turco. (A török sánczai.) I. Forte del ponte. (A hid erődje.) K. Campo del Turco. (A török tábora.) L. Isola di Santo Andre. (Szentendre szigete.) M. Campo imperiale. (A császári tábor.) N. Barche di vittovaglie. (Élelmiszeres bárkák.) O. Doi galere. (Két gálya.) P. Padiglione de l'arciduca. (A főherczeg sátra.) Q. Quartiero de l'artiglieria. (A tüzérség táborhelye.) R. Forte delle trinciere. (A sánczok erődje.) S. Strada de vivandieri. (Az élelmiszer-árusok utcája.) T. Quartiero de l'Ungaria superiore. (A felsőmagyarországiak táborhelye.) V. Ponte sopra il Danubio. (Dunai hid.) X. Città da basso. (Alsóvaros.) Z. Breccia di Pest fatta dal Turco. (A török által lőtt pesti rés.) & Arteglieria de nostri. (A mieink ágyúütege.)

Ez a 22 cm. magas és 36 cm. széles vízfestésű tollrajz a római vatikáni Borghese-levéltár III. 69. a. kötete 69. lapjaként bekötve látható, kevésbbé finom kivitelű párja pedig ugyanott, a 41. lapon. Mindkettőt Serra pápai hadbiztos küldte be a szentszéknek, megjegyezvén erről a bemutatotról, hátlapjára írva: *Questa per meglio d'ogn'altra, vagyis, hogy valamennyinél jobb.*

* Irva így: Proclaus, értsd Plochaos = Blockhaus.

kézzel és szétoszlás előtt elhatározta, hogy a török hatalmában maradt Budavárának ostromát a következő 1603-ik évben rendszeresebb módon megújítja.

Dr. VERESS ENDRE.

oka mindennek, holott: il tempo è sempre stato bonissimo, la soldatesca buona e bastevole, il campo abundantissimo de viveri, il Danubio ci diffendeva queste cose — a mikből legfeljebb ez utóbbi állítása igaz és elfogadható!

